

Szabó Ferenc János

Korai magyar hangfelvételek datálása

Pályázat a 2018. évi Kodály Zoltán zenei alkotói ösztöndíjra

A régi hangfelvételekre – azokat nem, vagy csak korlátozottan megbízható forrásoknak tartva – általában némi bizalmatlansággal tekint a zenetudományi kutatás. A távolságtartás háttérben egyrészt a hanghordozó technikai kezdetlegessége miatti bizonytalanság áll, amit ugyanakkor megfelelő szakismeretek birtokában leküzdhet a kutató.¹ Másrészt viszont jogos, és jelenleg többnyire kielégítetlen igény a zenetudományi kutató részéről, hogy a forrásként használni kívánt hangfelvételek metaadatai – azaz magán a hangdokumentumon nem szereplő adatok, például a közreműködők neve, a hangrögzítés dátuma és helyszíne stb. – ismertek legyenek. Míg a metaadatok rendszere a nyomtatott források esetében közismert, a zenetudomány kézírásos forrásai esetében pedig a már elvégzett kutatások során szerzett tapasztalatok segítségével könnyebben elsajátítható, a hangzó források metaadatainak feltárása önmagában is külön szakterület módszertanának ismereteit igényli.

A diszkológia és diszkográfia napjainkban nem magától értődő része a zenetudományi alapismereteknek,² miközben az adathordozó – esetünkben a gramofonlemez, hanglemez – alapvetően mégiscsak a zenetudomány szakterületére tartozik, egyrészt azért, mert tartalmát tekintve repertoárja túlnyomórészt zenei vonatkozású, másrészt pedig már abból kifolyólag is, hogy alapvetően a hallás számára elérhető információkat rögzít. A zenetudományi kutatásban forrásként felhasználható magyar hangdokumentumok metaadatai ugyanakkor többségében, legalábbis a Magyar Hanglemezgyártó Vállalat megalapítását megelőző évtizedekre vonatkozóan nem ismertek.

A Kodály Zoltán zenei alkotói ösztöndíj támogatásával egy olyan adatbázist tervezek létrehozni, amely a magyar hanglemezgyártás első évtizedeiben készült hangfelvételek datálásához nyújt segítséget. A munkát egyrészt sajtókutatás útján végezném: a korszak két korai magyar gramofonlemez-szakfolyóiratában – *Zenekereskedelmi Közlöny* (1911–1914) és *Magyar Hanglemez Ujság* (1913–1914)³ – megjelent, új kiadványokról írt kritikák és

¹ A témáról „Hol a színpad? És hol a mű? Az előadói stílus elemzésének problémái az 1926 előtti operai hangfelvételeken” címmel előadást tartottam a Magyar Zenetudományi és Zenekritikai Társaság 2011. évi tudományos konferenciáján. Lásd továbbá: Martin Elste: „Technische Reproduktion”. In: Hermann Danuser (szerk.): *Musikalische Interpretation*. (Laaber: Laaber-Verlag, 1992). 401–414., különösen az „»Authentizität der Schellackplatte«?” című alfejezetet; Trezise, Simon: *Musical Archaeology. Learning to Learn from Early Recordings, the Pitfalls and the Pleasures*. Előadás a CHARM 2005. áprilisi symposiumán. Online publikáció: www.charm.rhul.ac.uk

² A diszkológia (Diskologie) kifejezést Erich Valentin használta először 1961-ben, mint az általában a hangfelvételeken, illetve kereskedelmi forgalomba került és sokszorosított hanghordozókon keresztül manifesztálódott kulturális tartalmakkal foglalkozó tudományág elnevezését. A diszkológia területeiként Valentin a hanglemeztörténetet, a hangfelvételi és gyártási eljárás akusztikai feltételeinek leírását és vizsgálatát, valamint a hanglemezzel kapcsolatos tisztán zenei jelenségek – például az interpretációtörténet – zenetudományi tárgyalását nevezte meg. Lásd: Erich Valentin: „»Diskologie«. Wissenschaft von der Schallplatte”, *Musica Schallplatte* 4 (1961): Heft 3. 55–56. Lásd továbbá: Martin Elste – Dietrich Schüller: „Tonträger und Tondokumente”. In: Finscher, Ludwig (szerk.): *Die Musik in Geschichte und Gegenwart. Zweite, neubearbeitete Ausgabe*. (Kassel: Bärenreiter, Stuttgart: Metzler, c1998). Sachtteil 9. col. 646–678.

³ Amennyiben lehetséges lesz, a sajtókutatásba megkísérlem bevonni az *Österreich-Ungarische Sprechmaschinen- und Musikinstrumenten-Zeitung* (Wien, 1907–1909) adatait is, azonban ennek a folyóiratnak az évfolyamai Magyarországon jelenleg nem hozzáférhetők.

hirdetések adatait párosítanám össze a fennmaradt hanglemezekkel.⁴ Az említett folyóiratok megjelenési időintervallumán kívül eső hangfelvételek datálását pedig tartalmi úton végezném: a megismerhető hanglemezek tartalma alapján kísérletet tennék legalább bizonyos hangfelvételek dátumának *terminus post quem* meghatározására.⁵ A téma természetéből adódóan elsősorban a kereskedelmi forgalomba került – tehát hirdetések alapján visszakövethető – hanglemezekkel foglalkoznék, azonban a kutatás végeredménye a hanglemezen megörökített privát hangfelvételek datálását is megkönnyíti.⁶

Nem célom egy tételes diszkográfia elkészítése, ez messze meghaladná az egy évre vállalható feladat mennyiségét. A kutatás során inkább a hangfelvételek datálására koncentrálnék, azaz szeretném megjelölni az egyes magyar és magyar vonatkozású lemezcégek dátumokhoz párosítható matricaszámait, ezáltal létrehozni egyfajta idővonalat, amelyen már elhelyezhető lesz az adott lemezcég bármilyen más matricaszáma is. Mindezt olyan módon tervezem megvalósítani, hogy az egyes adatok forrása ellenőrizhető, visszakövethető legyen. Az elvégzett munka eredményét alapvetően két szakterület, a zenetudományi kutatás és a könyvtári feldolgozó munka segédanyagának szánom. Ezáltal bár nem azonnal, tudományos értekező tanulmányban formát öltő kutatásról van szó, de olyan munkáról, amely számos későbbi zenetudományi – és akár kultúratudományi – publikáció alapjául szolgálhat. Ráadásul mivel a magyar hangfelvételek nagy részét külföldi – többnyire német, osztrák és angol – lemezcégek budapesti leányvállalatai hozták forgalomba, az adatbázist nemcsak a magyar, de a nemzetközi diszkológiai kutatás is hasznosítani tudja majd.⁷

A kutatás eredményét már a Kodály ösztöndíjas kutatási év elteltével nyílt hozzáférésűvé kívánom tenni. Az adatbázist Microsoft Excel táblázatban készíteném el, amely már önmagában is teljes keresőfunkcióval rendelkezik, de egy komolyabb informatikai háttérrel megtámogatott, online felületen elérhető adatbanknak alapjául is szolgálhat. Magyarországon az Országos Széchényi Könyvtár a legnagyobb korai hanglezállománnyal rendelkező közgyűjtemény, ezáltal a magyar nemzeti hangtár funkcióját is ellátó intézmény, s mint ilyen, a magyar hangfelvételekkel kapcsolatos kutatási és szaktájékoztató központ.⁸ Ennélfogva az OSZK Zeneműtára – előzetes egyeztetés alapján – lehetőséget kínál arra, hogy közzétégye honlapján a létrejövő adatbázist.

⁴ Az ilyen típusú vizsgálódásra a diszkográfiai kutatás terén korábban egyetlen lemezcég repertoárja esetében tettek kísérletet, dr. Bajnai Klára a *Zenekereskedelmi Közöny* hirdetéseit a Carl Lindström A.-G. „Diadal Records” márkájú hanglemezein megjelent hangfelvételeivel párosította össze, lásd: Bajnai Klára dr. – Simon Géza Gábor – Borsos Tibor: *A „Diadal” Hanglezgyár története és diszkográfiája*. (Budapest: Jazz Oktatási és Kutatási Alapítvány, 2010). – A módszert Szamosi Elza néhány hangfelvételének datálásához magam is alkalmaztam leadás előtt álló PhD disszertációmban.

⁵ Ilyen módszerrel már végeztem kutatást az I. világháború alatt készült magyar hangfelvételekkel kapcsolatban. Itt a konkrét történelmi eseményeket megemlítő, vagy IV. Károlyt már magyar királyként bemutató hangfelvételeket *terminus post quem* dátumokhoz sikerült kapcsolni. Lásd: Szabó Ferenc János: „»Magyar hangok« a háborúból. Az első világháború és a magyar hanglezegtörténet.” *Magyar Zene* LIII/3 (2015. augusztus): 277–304.

⁶ A privát hanglemezek – például reklámlemezek – többnyire úgynevezett bérpréslésben készültek a nagyobb infrastruktúrával rendelkező lemezcégek és -gyárak bevonásával, így a matricaszámok rendszerében való tájékozódás lehetősége ezeknek datálását is könnyebbé tenné.

⁷ Az adatbázisban a nemzetközi diszkográfiai szabványoknak megfelelően, közérthető rövidítésekkel tüntetném fel az adatokat, s az online felületen a magyar mellett angol nyelvű bevezető szöveget is közzétennék.

⁸ A magyar nemzeti hangtár létrehozására irányuló kísérletekről részletes tanulmányt írtam az MTA BTK Médiatudományi Kutatócsoport 2016. évi kutatási programjának keretein belül, a tanulmány megjelenése 2018 őszén várható.

Éves ütemterv:

2018. március–augusztus: sajtókutatás

- 2018. március–május: a *Zenekereskedelmi Közönyben* megjelent újdonság-hirdetések és lemezkritikák kivonatolása
- 2018. június–július: a *Magyar Hanglemez Ujságban* megjelent újdonság-hirdetések és lemezkritikák kivonatolása
- 2018. augusztus: bécsi kutatási lehetőség esetén az *Österreich-Ungarische Sprechmaschinen- und Musikinstrumenten-Zeitung* magyar vonatkozású adatainak feltárása

2018. március–július: hanglemez-történeti kutatás

- 2018. március–augusztus: az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárában őrzött korai magyar hanglemezek repertoárjának áttekintése, a tartalmuk alapján dátumhoz köthető hangfelvételek kiválasztása (az OSZK 2018. július 16-tól szeptember 3-ig zárva tart).

2018. szeptember–december: az adatbázis elkészítése

- 2018. szeptember–november: a sajtókutatás során felszínre került adatok összepárosítása az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárában őrzött hanglemezek adataival
- 2018. december: a tartalmuk alapján datálható hangfelvételek matricaszámainak elhelyezése a kialakult idővonalakon
- 2018. december: az adatbázis letétbe helyezése az OSZK Zeneműtárában, egyeztetés az online megjelenítés módjáról

A Kodály Zoltán zenei alkotói ösztöndíj elnyerése esetén vállalt tevékenységek:

- Az adatbázis létrehozása és letétbe helyezése az OSZK Zeneműtárában
- Az adatbázis online közzététele az OSZK honlapján, a szükséges magyar és angol nyelvű információs szövegekkel együtt
- Tudományos előadás az MTA BTK Médiatudományi Kutatócsoport éves műhelykonferenciáján (várható időpont: 2018. november/december) a korai magyar hanglemezsajtóban végzett kutatás tapasztalatairól
- Előadás a 2018. évi Kodály ösztöndíjasok beszámoló konferenciáján
- Az adatbázis prezentációja a Gesellschaft für Historische Tonträger nemzetközi konferenciáján (várható időpont: 2019. tavasz)